

Két magániskola a Horthy-korszakban

Esettanulmány

„...a gyerek nem kapkodó, türelmetlen rossz emberke, hanem lassú, óvatos és gondos munkára képes kis ember.”

(Bélaváry Burchard Erzsébet)

A levéltári forrásokra épülő tanulmány célja az, hogy bepillantást nyújtson a Horthy-korszak magániskoláinak világába. Igyekszik megvilágítani a szülői döntések hátterét gyermekeik iskoláztatásával kapcsolatban, valamint az érintett iskolába járó tanulók társadalmi/családi hátterét, vallási hovatartozását. A rendelkezésre álló, de többnyire töredékes információk alapján megkísérli az eltérő szemlélettel és módszerekkel működő intézmények belső világát is feltárni, különös tekintettel a tanulói fluktuáció és az iskolából történő kimaradás okainak bemutatására.

Bevezetés

Az első világháború éveit – annak ellenére, hogy a városban nem zajlottak harci cselekmények – megsínylette Budapest iskolahálózata. Az épületek egy részét katonai célokra használták, a többiben pedig a túlszűfolttság okozott amortizációs problémákat (ld. Mann, 2002. 108.).

A trianoni békeszerződést követően az elcsatolt területekről érkező menekült családok részben a fővárosban, részben pedig az agglomerációs övezetben telepedtek le, de hasonlóan tettek azok is, akik a jobb megélhetés reményében az ország más tájairól érkeztek. Mindennek ellenére – szemben a közhiedelemmel – nem növekedett meg drámai mértékben a főváros lakossága, amint azt a kortárs statisztikus megállapította: „A magyar fővárost [...] mindenki milliós városnak gondolta s íme kiderül, hogy Budapest lakosság az évfordulón mindössze 924 424 lélek.” (Kovács, 1921. 63.)¹

Jelen témánk szempontjából fontosabbak azonban a következő évtized adatai. Budapesten a növekedés mértéke továbbra is visszafogott volt, szemben a fővárost övező agglomerációval.

¹ A korábbi évtizedek növekedéséhez képest az utolsó 10 évben – és ebbe már az említett menekülőket is beleszámolták – csak 5,2 százalékot tett ki a szaporodás mértéke.

1. táblázat. Budapest és az agglomeráció népességének növekedés 1920–1930 között
(Forrás: Preisich, 1968. 202.)

Budapest	77 000 fő	0,8%
Budapest körüli agglomeráció	133 000 fő	4,4%

A növekedés térbeli eloszlása még érdekesebb, mert a fővárosban az I. kerület került az élre 32,6 százalékos mutatóval (Kovács, 1921. 61.), míg az agglomerációban a hadiipar fejlődése nyomán Csepelen emelkedett átlag felett a népesség (Preisich, 1968. 202.). Tehát éppen azokról a területekről van szó, ahol az általunk vizsgált két iskola elhelyezkedett.

Magániskolák már korábban is alakultak országszerte, amelyek részben felekezeti jellegűek voltak, részben pedig speciális szülői igényeket igyekeztek kielégíteni. A következőkben vizsgált két intézmény közül az egyik Montessori-módszert alkalmazva igyekezett tanulókat gyűjteni, míg a másik intézmény, amely hagyományos állami tanterv alapján végezte tevékenységét, inkább egy helyi szintű demográfiai problémára igyekezett a szülők igényei alapján megoldást találni.

Felmerülhet az olvasóban, hogy miért pont ezt a két intézményt vizsgáljuk. Alapvetően két oka van:

1. Bélaváry Burchard Erzsébetről számos szaktanulmány készült, amelyek sok mindent bemutatnak mind személyéről, mind eszméiről, munkásságáról. Feltűnő volt viszont ezeket tanulmányozva, hogy az általa létrehozott iskoláról, annak tanulóiról – tágabb értelemben véve annak történetéről – kevés szó esett. Jelen megközelítés inkább szociológiai természetű, és arra keres választ, hogy a társadalom mely körei igényelték gyermekeik számára nemcsak az alternativitást, hanem a távolságtartást is az állami szféra intézményeitől.
2. A másik ok, amely a csepeli iskola kiválasztását indokolta, a forráscsoport különlegességével magyarázható. Mint majd látni fogjuk, mindössze egy év anyagát őrzi a levéltár, de az tartalmi szempontból gazdagnak bizonyult.

A tanulmány egyfajta mélyfúrásként értelmezhető, előkészületként egy nagyobb terjedelmű munkához. Az eltérő szakmai szempontokat képviselő magániskolák belső életének szociológiai jellegű feltárása és összehasonlító elemzése mindenképpen jelentős kihívás a kutatás számára.

Krisztinaváros

Bélaváry Burchard Erzsébet² (1897–1987) a hazai reformpedagógiai törekvések ismert alakja volt. 1916-ban végzett Budapesten a Csalogány utcai tanítóképzőben, de saját szavai szerint nem volt megelégedve az ott tanultakkal. A képzőintézmény módszerében elsősorban a kérdve kifejtő módszert, illetve a tanulóktól megkövetelt, a padosorokban szinte mozdulatlanlanságot igénylő fegyelmet elváró pedagógusi attitűdöt kifogásolta (ld. Burchard, 1987. 1187.). Az iskola elvégzését követően nem talált állást, nem folytatótt iskolai gyakorlati tevékenységet.³

² A család történetére ld. Nagy, 1857. 213–215.; Kovács, 2013. 805–823. (különösen a bevezető részt); Klement, 2005.

³ Az életrajzi adatok forrásai: <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/b-74700/burchard-belavary-erzsebet-74E73/>; https://hu.wikipedia.org/wiki/B%C3%A9lav%C3%A9ry_Burchard_Erzs%C3%A9bet; *Pedagógiai Lexikon*, I. 158., Pukánszky Béla szócikke; *Burchard-Bélaváry kiállítás a Iohanneumban*. 2018. március 27. , <https://ppke.hu/aktualis/>

A helyzet megoldását az hozta meg a számára, hogy 1920-ben elolvasta Maria Montessori könyvét, amely rendkívül hatást gyakorolt rá. Ezt követően Bécsben, illetve 1923-1924-ben Amszterdamban vett részt Montessori-tanfolyamokon.⁴

Hazatérését követően 1926-ban látott hozzá az óvodával egybekötött alternatív, Maria Montessori módszereit alkalmazó iskola megszervezéséhez. Ezekben az években azonban ez már nem volt egyszerű vállalkozás.⁵

A kisebbik gondot az jelentette az alapító számára, hogy az új intézmény számára a nyilvánosságra vonatkozó engedélyt kellett elsőként megszereznie, amely az államilag elfogadott bizonyítványok kiadásának alapvető feltételét jelentette.

A nagyobb nehézséget az okozta, hogy a korabeli rendelkezéseknek megfelelően előre kellett (volna) benyújtani a tanmenetet és a heti órarendet. Az oktatásirányítás célja ezeknek a dokumentumoknak az előállításaival a hagyományos módszerek szerint oktató állami intézmények ellenőrzése volt. Ez a gyakorlat azonban alapvetően ellentétes volt az alternatív iskolák által képviselt elvekkel, illetve az általuk alkalmazott módszerekkel. Nem véletlen tehát, hogy az adminisztrációs eljárások csak 1929. február 9-én zárultak le, mert ekkor érkezett meg az

burchard-belavary-kiallitas-a-iohanneumban; Új iskolák Magyarországon a XX. század első felében. Nemzetközi pedagógiai tanácskozás. Galánta, 1996. kerikata.hu; Kozák Péter: Burchard-Béla Erzsébet. <http://nevpont.hu/view/11176>

⁴ Talán nem tekinthető véletlennek, hogy a Montessori-módszert választotta. Karig Sára (1914–1999) életútinterjújában említést tett arról, hogy éppen ezekben az években (ti. amikor ő Baján kezdett iskolába járni) érte el Magyarországot ez a szisztéma, „a gyermekek testi és lelki higiénikus nevelésének elmélete és gyakorlata [...] A gyerekszobában volt az ebédőasztalunk, és arra nagyon erősen emlékszem, hogy nem volt semmink, amit ne forráztak volna minden alkalommal a mosogatásnál [...] nekem semmiféle gyermekbetegségem nem volt” (Karig, 2019. 46.)

⁵ Az alternatív jelzőt egy korábban kimunkált szempont alapján alkalmazzuk, miszerint olyan oktatási formáról van szó, amely markáns módon eltér módszereiben az oktatásügy fő áramától, de ezt mégis intézményesült keretek között teszi meg olyan módon, hogy az iskolát a közoktatási rendszer keretei között működtette (ld. Nagy, 2004. 75.).

A kisebbik gondot az jelentette az alapító számára, hogy az új intézmény számára a nyilvánosságra vonatkozó engedélyt kellett elsőként megszereznie, amely az államilag elfogadott bizonyítványok kiadásának alapvető feltételét jelentette.

A nagyobb nehézséget az okozta, hogy a korabeli rendelkezéseknek megfelelően előre kellett (volna) benyújtani a tanmenetet és a heti órarendet. Az oktatásirányítás célja ezeknek a dokumentumoknak az előállításaival a hagyományos módszerek szerint oktató állami intézmények ellenőrzése volt. Ez a gyakorlat azonban alapvetően ellentétes volt az alternatív iskolák által képviselt elvekkel, illetve az általuk alkalmazott módszerekkel. Nem véletlen tehát, hogy az adminisztrációs eljárások csak 1929. február 9-én zárultak le, mert ekkor érkezett meg az engedély. Igaz viszont, hogy azt 1928 szeptemberére „visszadátumozták”, így az első iskolai év indítására már 1928 szeptemberében sor kerülhetett. (Erről a megoldásról az alapítónak lehetettek információi, hiszen biztosra kellett mennie akkor, amikor hivatalos engedély nélkül vágott bele az első tanévbe.)

engedély. Igaz viszont, hogy azt 1928 szeptemberére „visszadátumozták”, így az első iskolai év indítására már 1928 szeptemberében sor kerülhetett.⁶ (Erről a megoldásról az alapítónak lehetettek információi, hiszen biztosra kellett mennie akkor, amikor hivatalos engedély nélkül vágott bele az első tanévbe.)

Az iskola szervezése⁷

Az óvoda és az iskola megszervezését megelőző években Bélaváry Burchard Erzsébet többnyire külföldön tartózkodott, így nem volt módja arra, hogy intenzíven részt vegyen a hazai „szakmai közélet” eseményeiben. Ennek ellenére valószínűleg volt módja arról tájékozódni, hogy éppen ezekben az években jelentős változások történtek az oktatás világában, köztük olyanok is, amelyek az ún. „magánalapítású” intézményeket is erőteljesen érintik majd.

Valószínű tehát, hogy amikor a magyarországi néptanítók VIII. egyetemes gyűlését rendezték, akkor Bélaváry Burchard Erzsébet nem tartózkodott itthon⁸, így az ott zajló szakmai vitákhoz nem szólhatott hozzá.

Ezek mellett a konferencia nem szűkölködött ideológiai állásfoglalások megfogalmazásában sem, ami – Trianont követően – sok mindent előrevetített az iskola jövőjét illetően. Például Mosdóssy Imre királyi tanfelügyelő felszólalásában már arra helyezte a hangsúlyt, hogy „...vállvetett munkával kell dolgoznunk, hogy megteremtjük az új iskolát, amely a magyar erkölcsnek, a magyar tudásnak, a magyar életrealitásnak és társadalmi életre való nevelésnek templomává teszi az iskolát”. A végső cél természetesen a kultúrfőlény megteremtése volt, amely eszme rövid időn belül az oktatáspolitikai vezérfonalává vált (Simon, 1923. 32.).

A gondolatot a III. Társadalmi szakosztályban Balázs Béla által tartott előadást vitte tovább, amely igyekezett konkrétabbá tenni a tanfelügyelő gondolatait. *Hogyan tehetjük az alföldi magyart hazafiasan gondolkodóvá?* címet viselő előadásában azt javasolta, hogy olyan bizottságot kell alakítani, amely alkalmas arra, hogy a tananyagba, a tanmenetekbe azokat az ismereteket illessze be, „melyek a faji öntudat, a hazafias kötelességtudás érzelmének, a faji egygyűvétel, integritás, az irredentizmus eszméjének erősítésére a legalkalmasabbak” (Simon, 1923. 85.).

Éppen azokban a hónapokban, amikor az óvoda és az iskola szervezése a legnagyobb erőfeszítéseket követelte meg, tartották meg a Harmadik Egyetemes Tanügyi Kongresszust.

⁶ A dátum érdekessége az, hogy éppen 100 évvel korábban ebben a városrészben hozta létre az első óvodát Brunsvik Teréz. (Ma az I.kerületben, az Attila úton emléktábla jelzi ezt.) Érdemes azonban arra is felfigyelni, hogy az óvoda létrehozása már abban az időszakban sem volt könnyű. Nemcsak az engedélyek megszerzése okozott nehézséget, hanem az az óvoda fenntartása is. Szerencsére az óvodába járó szülők foglalkozását részben ismerjük (71 fő). Az esetek többségében a környéken élő mesteremberekről van szó (asztalosok, borkorcsolyás, disznópásztor, hentesek, molnárlegény, szőlőmunkások (30 fő!)), és néhány kvalifikáltabb foglalkozás képviselői: 1 orvosdoktor, 3 nyomdász, 1 nyelvmester (Nagy, 2004. 63.) Száz év elteltével természetesen nagyot változott a lakosság összetétele, részben nemzetiségi, részben pedig foglalkozási szerkezet/iskolázottság szempontjából is (ld. Hornyák, 2003).

⁷ Nem ez volt az első olyan intézmény, amely a fővárosban Montessori módszert alkalmazta. 1912-ben nyílt meg a Szent Mária misszionárius nővérek Hermina úti zárdája, ahol már ezzel a módszerrel foglalkoztak a gyerekekkel (ld. Nemesné és Baloghy, 1935. 33.). A kötetben a Montessori-mozgalom vázlatos történetét Burchard-Bélaváry Erzsébet írta.

⁸ Ez nem volt ritka pillanat, mert ha csak tehetette, igyekezett ismereteit és kapcsolatait külföldön gazdagítani. Így pl. 1930-ban Rómában részt vett egy Montessori-tanfolyamon. Valószínűleg az év nyarán kerülhetett sor erre az utazásra. A külföldi utazások és a személyes kapcsolatfelvétel Maria Montessorival azonban optimizmust tükröz, mint ahogyan az is – mint látni fogjuk –, hogy Bélaváry-Burchard Erzsébet, ha csak tehetette, népszerűsítette iskoláját és az abban alkalmazott módszereket.

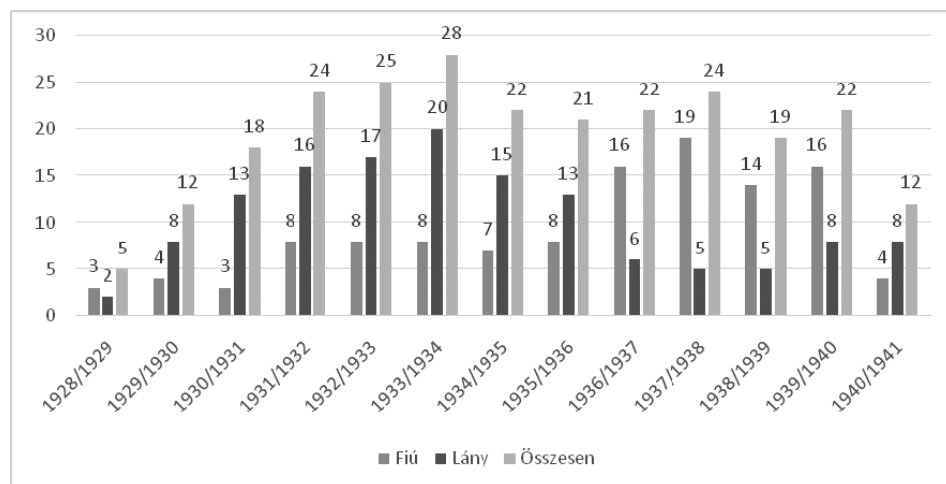
A II. Kisdednevelési szakosztály munkájában, amely 1928. júl. 4-én ülésezett, a jegyzőkönyvek tanúsága szerint Bélaváry Burchard Erzsébet nem vett részt, de valószínűleg lehetettek információi az ott zajlottakról. Számára különösen fontos kérdéseket tárgyaltak, így például az óvónők anyagi ügye mellett szóba került az óvodák zsúfoltsága, valamint a szülők szerepe a gyermekek nevelésben (ld. Simon és Papp, 1928)⁹, és ami különösen izgalmas témának bizonyult, az az óvoda és iskola közötti átlépés – mind a mai napig nem teljesen megoldott – kérdése volt.

Ami a szervezendő óvoda, illetve iskola fenntartási költségeit illeti, a forrásokról nem rendelkezünk információkkal. Az azonban nyilvánvaló, hogy azokban az években, amikor csekélyebb számban látogatták a gyerekek az intézményt, biztos, hogy a szülők által fizetett tandíjak nem fedezték a munkatársak bérét és – modernebb kifejezéssel élve – a fenntartás, a „rezi” költségeit sem.

Az iskola indulása

A kedvezőtlen előjelek ellenére az óvoda és az iskola szervezése végül befejeződött, és a már korábban felvett óvodások átléphetek az iskolába. Az első év tehát 5 tanulóval indult. Ez a tendencia, hogy tí. az óvodások egy része a magániskolában kezdi meg tanulmányait, a későbbiekben is jellemző marad, de a létszámok növekedésével már „kívülről” érkeznek a tanulók.

A következő években – mint ez a következő ábrán látható – határozottan növekedett az iskolában a tanulók létszáma, a csúcst az 1933/34-es tanévben érte el. (Megjegyzendő, hogy ez a létszám is elmarad az eredetileg tervezett 40 felvett fős tanulói létszámtól.)

1. ábra. Tanulói létszámok alakulása az iskolában (fő)
(Forrás: Budapest Főváros Levéltára. Anyakönyvek. VIII. 469.)

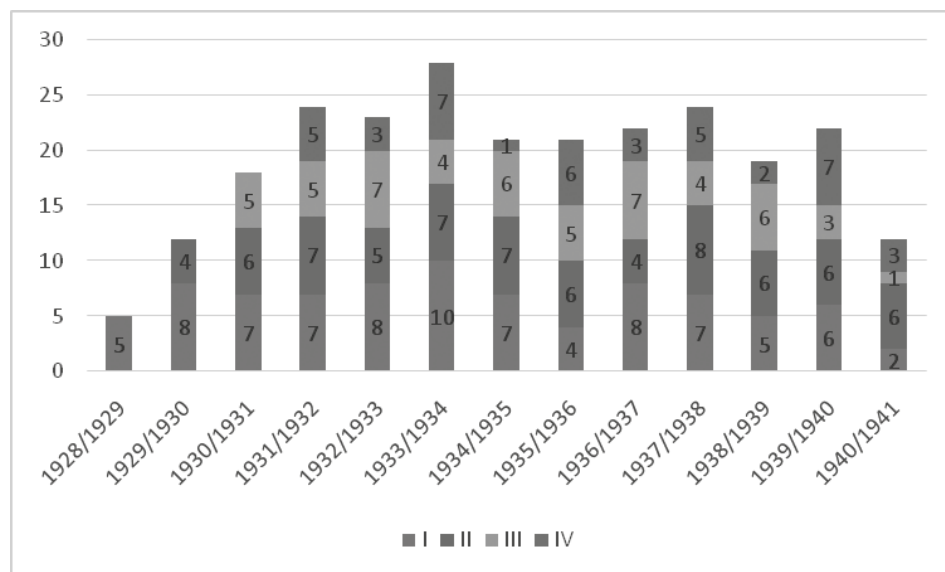
A létszámok alakulása az egyes évfolyamokon pontosabban tükrözi az iskola működését. Az jól látszik, hogy néhány kivételes évet leszámítva a belépő évfolyamokon általában az iskolai létszám egészét tekintve magas volt a létszám, aminek egyik oka az, hogy a

⁹ A kérdés kapcsán jegyezte meg Papp Ilona, hogy „a kisdedek értelmi neveléshez is kevés szülő ért” (Simon és Papp, 1928. 143.).

gyerekek egy része az óvodából érkezett, de a pontos létszámról nem áll rendelkezésre kimutatás.

Ami a tanulók előrehaladását illeti, az biztosan megállapítható, hogy sok esetben – később bemutatandó okok miatt – sok családnak nem volt módja arra, hogy a gyermeket a negyedik évfolyamig bent tartsa az iskolában, és fordítva: arra is bőven van példa, hogy a magasabb évfolyamokra érkeznek tanulók. (Néhány egyedi példa azt mutatja, hogy vannak olyanok, akik csak egy tanévet töltenek ebben az iskolában.)

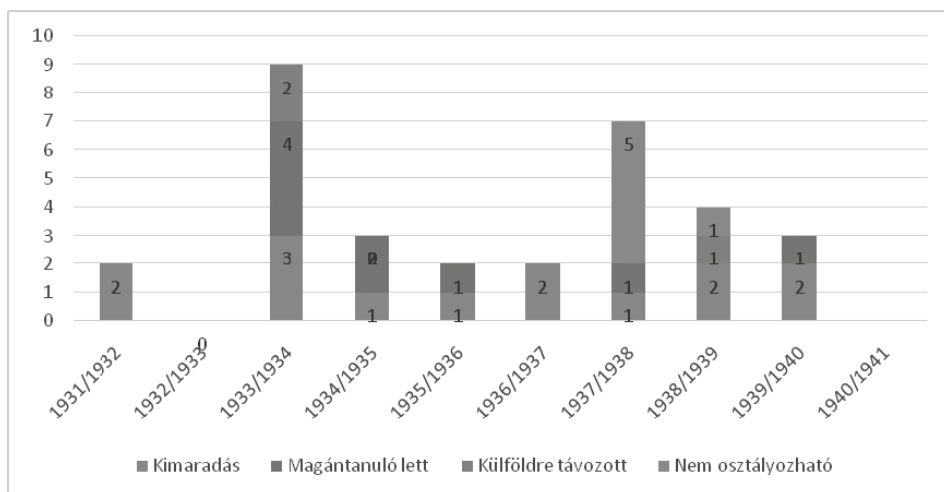
Az utolsó évben bekövetkezett nagyobb arányú létszámcsökkenés politikai okok miatt következik be, ennek okaira később még kitérünk.

2. ábra. A tanulói létszámok alakulása az egyes évfolyamokon (fő)
(Forrás: Budapest Főváros Levéltára. Anyakönyvek. VIII. 469.)

Így tehát hagyományos tanulói előrehaladásról csak a tanulók egy része esetében beszélhetünk. A tanulói kimaradások okai részben ismertek, de több esetben csak annyit szerepel az anyakönyvben, hogy „kimaradt”. A tanulók közül többen időközben külföldre távoztak, ennek okát többnyire a szülők külföldi „munkavállalásában” lehet fellelni.

Azoknak a tanulóknak az esetében, akik magántanulóként folytatták tanulmányaikat, részben betegség, részben pedig költözés miatt döntöttek a szülők a státuszváltásról. Ez utóbbi esetében nagy a valószínűsége annak, hogy az „alternatív” iskolai oktatást követően a szülők nem szerették volna, hogy gyermekük hagyományos iskolai oktatási keretek között folytassa tanulmányait.

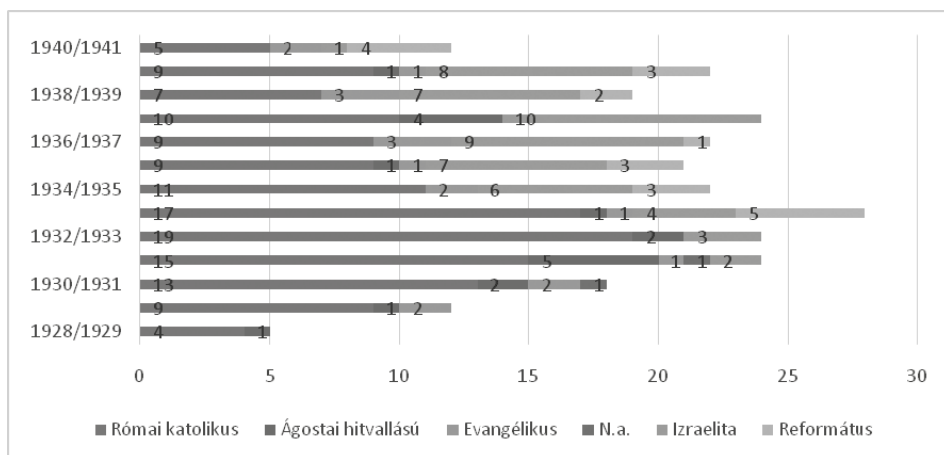

3. ábra. Az iskolai kimaradás okai (fő) (Forrás: Budapest Főváros Levéltára. Anyakönyvek. VIII. 469.)

A tanulók vallási megoszlása – figyelembe véve az iskola helyszínét – nem okoz meglepetést. Túlnyomórésben a Krisztinavárosban jelentős többséget alkotó katolikus családok gyermekei vannak jelen, és a többi felekezet aránya is megfelel az országos arányoknak.

Az igazán érdekes kérdés a zsidó tanulók jelenléte. Jól látható, hogy az évek előrehaladtával egyre nagyobb számban vannak jelen az intézményben, de arányuk egyetlen évben sem haladja meg a többi felekezethez tartozó tanulók összesített arányát.

Az iskola bezárása végül azért következett be, mert – bár a dokumentum nem került elő – az iskolát kötelezték a zsidó származású tanulók kizárására. Erre Bélaváry Burchard Erzsébet nem volt hajlandó. Az óvoda azonban tovább működött, aminek az volt az oka, hogy az alapító munkatársai így egy ideig megtarthatták állásukat.

4. ábra. A tanulók vallási megoszlása (fő) (Forrás: Budapest Főváros Levéltára. Anyakönyvek. VIII. 469.)

A szülők választása és az iskola működése

Fölmerül a kérdés, hogy milyen szándék vagy milyen ok(ok) vezették a szülőket arra, hogy egy alternatív oktatási forma mellett döntsenek.

Valószínűleg nem tévedhetünk nagyot, ha feltételezzük, hogy a választásban fontos szerepe lehetett a szülők saját iskolai élményeinek. Noha a véleményüket nem ismerjük, de rendelkezésünkre áll egy irodalmi alkotás, amelyet szerzője éppen ezekben az években fejezett be.

„Történelmi regényt írok, ez a dolog a régi történelmi múltban folyik le; a múlt században; annak is az utolsó évében. Abban az időben volt a humanista iskola legsúlyosabb válsága. A tanterv és a tananyag az élettől teljesen idegen volt. Latin klasszikusokon nevelték a diákságot, hexameterekkel abrakoltatták őket, de a fiúk nem akarták ropogtatni ezt a zabot. De nem akarták a többi tárgyat sem, mert még az élet-anyagot áruló címek, mint a történelem, a természetrajz, a természettan is, olyan elvont volt, hogy még nehezebb volt, mint a klasszika filológia.

A tanár is oly idegen volt a tananyaggal szemben, mint a diák. A tanár bejött a zsibongó osztályba, s erejének legnagyobb részét a fegyelmelés foglalta le, ami elég nagy munka volt, mert hiszen a tanítási anyagot valósággal kalapáccsal s kegyetlen szigorral lehetett csak a fiúk fejébe verni. A tanár leült a katedrán elhelyezett székre, s onnan nem állott fel többet, míg csak a megváltó csengettyűszó fel nem hangzott.

Közben félórát magyarázott, s félórát feleltetett. A magyarázat alatt az egész osztály aludt, a felelés alatt pedig drukkolt, hogy rá ne kerüljön a sor. Akit kiszóltottak, annak ki kellett menni a fekete tábla elibe, s ott vallást tenni arról, hogy körülbelül mi maradt meg a fejében a tudományból, amit előző órán a tanár lehetőleg szó szerint elmondott, ahogy a tankönyvben van, s aztán otthon privát szorgalomból be kellett vágni a szöveget. Tisztán a memóriára volt építve ez a tanítás. Aki szalmázott s a maga szavaival mondta el a napi leckét, az az egész osztály közmulatságára szerepelt, mert hisz mindenki előtt ott volt kinyitva a könyv, s azzal szórakoztak a fiúk, hogy ellenőrizték, hogy zavarja össze szekundában-testvérük a mondatokat. De aki kivágta a rezet s elfújta az egész anyagot szó szerint, az mindenesetre köztiszteletet szerzett magának. A fiúk is tudták ezt úgy homályosan, s igazat adtak a szüleiknek ebben a magas reményben és vágyban. Oly magas volt a jutalom, hogy azért el kell viselni ezeket a gyötrelmes nehéz iskolai órákat, amelyekben semmi örömük nem volt. Tanulták a logaritmust és a vegytani képleteket. Tanulták heti nyolc órán át a latint, s még a nyolcadik osztályban sem volt köztük egy sem, aki latinul egy egyszerű mondatot ki tudott volna élőszóval mondani. Tanulták a görögöt az ötödik osztálytól kezdve heti négy órán, s fogalmuk sem volt, hogy mi az az aorisztosz. Arról meg pláne nem, hogy a görög kultúra mennyi szépet produkált. Tanulták a németet is, a harmadik osztálytól kezdve, de hat év alatt annyit sem voltak képesek bevágni, hogy ha a sors külföldre vitte volna őket, egy pohár vizet képesek lettek volna kérni. De hogy is tanulták volna meg, mikor a német tanár maga sem tudott németül, s a szakvizsgán már negyedik ízben bukott el. Nem lehetett kitenni az iskolából, mert egy főember lányát idejében elvette, Fieber tanár vérverejtékesen vergődött Schiller Tell Vilmosával és Goethe Iphigeniájával.

S nyaggatta a nyelvtani szabályokat az előtte ismeretes nyelvtani kulcsok segítségével. Minden nyelv egy kaptafára volt húzva a tanítás menetében. Úgy ment a latin, mint a görög vagy a német. De a németet a német gyermeknek is úgy

tanították, hogy ha az osztályba német anyanyelvű gyermek került, rendes dolog volt, hogy éppen a németből elégségest kapott.

Éspedig olyan német tanártól, aki a pincérmél utazás közben, ha ugyan utazott valaha, csak a legnagyobb nehézséggel tudott megrendelni egy ebédet. Így alakult ki az a közszellem a diákok közt, amely egyszerűen börtönnek s kínzókamrának tekintette az iskolai életet, s mikor a nyolcadikba került, akkorára már úgy vélte, elég jogot szerzett hozzá, hogy felszabadítsa magát a tanulás rettentő kényszere alól, s előlegezze magának egy jövőendő boldogabb kornak a szabadságait.” (Móricz, 1939. 41–42.)

A szövegben bemutatott iskola és az ott tanító pedagógusok – noha „csak” irodalmi alkotásról van szó – a korban alkalmazott módszerek és „tanártípusok” révén az intézmények és személyek egyik halmazára lehettek tipikusan jellemzők, ám ahol ezek a jelenségek valamilyen formában jelen voltak, akkor sokak számára tették keserű „élménnyé” az iskolai éveket.

Emellett fontos szempont lehetett a döntésben az is, hogy a magániskolákba – és ebben az esetben ez biztosan elmondható – sokkal kevesebb gyerek járt, ami megkönnyítette a pedagógusok munkáját, hiszen egy-egy tanulóval történő foglalkozásra jóval több idő esett, mint a sok esetben túlszűfolt állami fenntartású intézményekben. A túlszűfoltóság nem újkeletű probléma volt a főváros iskoláiban, erre már a század első éveiben felhívták az oktatási kormányzat figyelmét (Kunfi, 1975. 52.).

A másik problémát a korszerűtlen, nagy mennyiségű tananyag okozta, amely a tanuló túlterheltségéhez vezetett. A tananyag feldolgozását nem könnyítette meg a legtöbb esetben alkalmazott módszer, amely „csak többé-kevésbé gyarló szóbeli közlés, sarlatán kísérlet, hebehurgya általánosítás. E módszerei bűnözéseket végül betetőzik a koncentrikus tanmenetek, amelyek az áttekinthetőséget s az összefüggéseket kizárva, a kalkulus-osztásnak és vizsgálatoknak tetemre hívásával kényszerítik a szerencsétlen tanulókat a nagy tömegű, értéktelen és széteső ismeretanyag mechanikus rögzítésére.” (Zigány, 1975. 466.)

Ezekkel szemben a magániskola helyszínét az alapító szüleinek 5 szobás lakása képezte. A legfontosabb „iskolaszervezési” szempont az volt, hogy az oktatás nem évfolyamonként, hanem „osztatlanul” történt. Ez tudatos döntés volt, az alkalmazott pedagógiai módszer lényeges elemét képezte.¹⁰ Ugyanakkor az iskolában oktatott tantárgyak nem tértek el attól, amit az állami iskolákban alkalmaztak. Ez részben kényszer volt, részben pedig nem állhatott rendelkezésre olyan erőforrás, amelyet fel lehetett volna használni speciális programok fejlesztésére.¹¹

A lakásban működtetett óvoda és iskola belső berendezését nem ismerjük, viszont rendelkezésünkre áll egy későbbi szöveg, amely megenged bizonyos következtetéseket.

¹⁰ Az osztatlan tanítás ugyanakkor az ország számtalan intézményében a körülményekből adódó kényszerű következmény volt (ld. pl. Polcz, 2018). A szerző a kolozsvári iskolai emlékeiben idézi fel: „Ebben első két osztály az unitárius leányiskolában – világos, hogy csak lányok jártunk – egy tanteremben két osztály volt [...] Az első két osztály itt volt egyben, a másik három a következő tanteremben [...] Nagyon jól megvoltunk. A rajz-, ének-, tornaóra közös volt [...] A számtanóra egy része közös volt, másik része külön. Általában úgy ment, hogy míg az egyik osztály feladatot, dolgozatot írt, addig a másik osztály felelt, és kapta az új feladatot. Soha semmiféle bonyodalomra nem emlékszem” (Polcz, 2018. 57–58.). E megoldás más jellegű rendszerben is ismert volt: „A héder jellemzően egytanítós, így osztatlan tanulócsoporthal, egyetlen helyiségben működő magániskola volt.” (Bányai és Varga, 2013. 69.)

¹¹ Magaviselet, Szorgalom, Hit- és erkölcsstan. Beszéd- és értelemgyakorlatok, Írás, Fogalmazás, Helyesírás és nyelvi magyarázat, Számtan és mértan, Rajzolás, Éneklés, Testgyakorlás, Kézimunka, Természettudomány, gazdaság és háztartás

A tanulói tér

„legfontosabb kelléke a tisztaság és a rend. Minden, ami benne van vidám, derűs és szép legyen. Az asztalok színesek, a mosdó hófehér, a falak vidámak, az ajtók világosak legyenek.” (Burchard, 1945. 84.)

Az alapelv az oktatás során a szabad munka- és foglalkoztatásválasztás lehetőségének a felkínálása volt a tanulók számára.

„Csak ott hat igazgatóan az, ha mindenki mást csinál, ahol jogos a félelem, hogy valaki kimaradhat bármilyen kedvére való foglalkozásból, mert az csak ideig-óráig áll a csoport rendelkezésére.” (Burchard, 1945. 85.)

Az eltérő életkorú tanulók együttműködését a tanulók közötti kölcsönös segítségnyújtásra, támogatás kialakítására építették, amelyhez meg kellett találni a megfelelő pedagógiai szemlélettel rendelkező pedagógusokat.

Ami a tanulók szüleinek foglalkozási összetételét illeti, többnyire magasan kvalifikált, diplomás emberekről volt szó, akiknek nyilván nem okozott különösebben nagy gondot a tandíj befizetése. Ezt egy kiválasztott tanév alapján mutatjuk be. (2. táblázat)

Az első évben – mint láttuk – 5 tanulója volt az iskolának. A szülők között 1–1 fő egyetemi tanár, orvos, főfelügyelő, mérnök és táborno volt. A következő években egyre több tanár és ügyvéd íratta ide gyermekét, de megszorodott azoknak a tanulóknak a száma is, akiknek a szülei az üzleti világban (bankokban, vállalatoknál) dolgoztak vezetőként vagy alkalmazottként.

2. táblázat. A szülők foglalkozása az 1935/1936-os tanévben (fő)

Foglalkozás	Fő
Mérnök	5
Orvos	4
Tanár	3
Ügyvéd	3
Őrnagy	1
Vámellenőrzési főtitkár	1
Titkár	1
Gyógyszerész	1
Hírlapíró	1

Érdeemes a szülőkről is néhány szót szólni. Őket ideológiai tekintetben sok minden elválaszthatta egymástól, de abban, ami további kutatásokat igényel majd, valamilyen ok miatt egyetértettek, hogy gyermekeik számára éppen ezt az iskolát választották.

A híresebb szülők között találhatjuk József Ferenc királyi főherceget, Bornemissza Gézá, a Salgótarjáni Kőszénbánya Rt. tanácsadóját, Görgey György táborno, Szondi Lipót és Nyíró Gyula orvosokat, Káldor György hírlapírót, valamint Medveczky Jenő és Gadányi Jenő festőművészeket.

Az iskola propagandája

Az iskolai alapítója fontosnak tartotta, hogy a közvéleményt valamilyen formában folyamatosan tájékoztassa intézményéről és annak szakmai jellegzetességeiről. Ezért időről időre egyrészt előadásokat tartott Budapesten, például a Budai Tanító Egyesület Csalogány utcai elemi iskolájának tornatermében¹² vagy a Gyermektanulmányi Társaságban, ahol az általa alkalmazott módszereket ismertette a hallgatósággal.¹³ Idővel az előadások mellett tanfolyamokat is szervezett, valószínűleg azzal a céllal is, hogy szakmai utánpótlást biztosítson iskolája számára.¹⁴

1931-ben a Kisdednevelők Országos Kongresszusáról a pécsi napilap két alkalommal is tudósított, amire az adott alkalmat, hogy a „pestiek” „lémentek” Pécsre, hogy az intézményt és az eredményeket bemutassák a szakmai (és valószínűleg a tágabb) közvélemény számára.

Séta a kisdednevelők kiállításán

Egész különálló helyet foglal el a világhírű olasz orvos és pedagógusnő módszere szerint berendezett Montessori óvoda, amelyet Burchard-Bélaváry Erzsébet és Hajós Erzsébet hoztak Budapestről, az egyetlen óvodából, amely ez idő szerint ezzel az új módszerrel dolgozik. A sok érdekes eszköz alacsony polcokon, asztalokon van kirakva, úgy hogy a gyermekeknek csak nyúlniuk kell s máris dolgozhatnak az érdekes különböző vastag hengerekkel, amelyeket, mint a súlyokat, megfelelő lyukba kell betenni, a kockákkal, hasábokkal, rudakkal, amelyekből tornyot, lépcsőt csinálnak, sőt még a számolás elemeit is elsajátítják. Aztán vannak ott színes lapocskák, különböző tapintású szövet- és papírdarabok, hang érzék-fejlesztő dobozok stb. stb. Ezek az eszközök mind azt célozzák, hogy a gyermekek megtanuljanak érzékszervi ingereket megkülönböztetni s ezzel felfogóképességüket finomítsák. Önálló megfigyelést, gondolkodást, ítéloképességet kíván minden egyes eszköz a gyermektől, mert a munkákat nem tömegesen együtt, hanem külön-külön magukban végzik figyelmes, odaadó magatartással, mint ahogyan ezt a kiakasztott képekből le lehet olvasni. De nemcsak ilyen érzékszervfejlesztő gyakorlatokhoz vannak meg a Montessori óvodákban az eszközök, hanem módjukban van az összes egyszerűbb házimunkákat is maguknak végezni: van kis takarító, mosdó, mosogató, vasaló felszerelés, lehet ott cukrot törni, reszelni, gyalulni, hámozni, mindannyi foglalkozás, amelyért élnek-halnak a kicsinyek, amellyel egyszerűs mind komoly, hasznos tagjai lehetnek a kis társadalmuknak, ahol a terítéstől a leves felszolgálásáig maguk végeznek mindent, aztán kis szövetekkel átvont kereteken megtanulnak fűzni, gombolni, kötni, s így az öltözködésnél önállóan tudnak eljárni, sőt egymást is pompásan ki tudják szolgálni. Egyszerűen a Montessori óvoda úgy van berendezve, hogy minden gyermek önálló értelmes munkát végezhesen, s ezzel elsajátítsa azt, amire a mindennapi életben s a szellemi fejlődéséhez mérten szüksége van. A kiállítás izléses és célszerű megrendezéséért Nenilvich Vilma óvónőt illeti dicséret.¹⁵

¹² Montessori módszer az elemi iskolában. *Pesti Hírlap*, 1932. 01. 29. 23.

¹³ Montessori módszer az elemi iskolában. Gyermektanulmányi Társaság. *Pesti Napló*, 1933. V. 7. 19.

¹⁴ A tanfolyamot a Népművelés Bizottság kereti között működő Női Szociális Iskolában tartotta (Montessori nevelési módszerei). A program 6 hónapos volt, amely során a „tanulók” elméleti és gyakorlati ismeretekre tehettek szert. *Pesti Hírlap*, 1935. X. 29.

¹⁵ *Pécsi Napló*, 1931. 09. 01. 4.

Egy másik cikk az iskoláról tartott előadás kapcsán Montessori nézeteit foglalva össze adott rövid ismertetést az intézményről, a módszerekről.¹⁶

A projekt véget ér...

Az igazi problémát azonban, amelyet nem lehetett előre „kalkulálni”, az jelentette a magániskola életében, hogy az alapítást követően, a miniszter korai halálával, hamarosan véget ért a „Klebensberg-korszak”. Az új miniszter Hóman Bálin lett, aki alapvetően más nézeteket vallott az oktatás és nevelés kérdéseiről, mint elődje.

„Hóman célja – a gömbösi terveknek megfelelően – az egyöntetű nemzeti világnézet kialakítása volt” (Nagy, 1992. 28.). Ennek érdekében a harmincas években az állam egyre keményebben avatkozott bele az iskolarendszerbe, s ennek az egyik következménye a szemléleti/módszertani sokszínűség visszaszorítása lett. Hómannak egyébként is az volt az elképzelése, hogy a magániskolák alapítását lehetőség szerint korlátozni kell.

A szakirodalomban többféle nézőponttal lehet találkozni arról, hogy miért is szüntette meg intézményét az alapító.

- Az egyik álláspont – amely nézetünk szerint a valóságra mutat rá – a döntő ok az egyre erősödő antiszemitizmus, illetve konkrétan a zsidótörvények megjelenése volt. Ez azzal a következménnyel járt, hogy az iskola vezetőjét felszólították arra, hogy az iskola zsidó származású tanulóit zárja ki az intézményből, amire ő nem volt hajlandó.
- Egy másik nézőpont azt állítja, hogy a háborús évek alatt – alapvetően a jobboldali, illetve antiszemita nézetek térnyerését követően – Bélaváry-Burchard Erzsébet egyre közelebb került a baloldalhoz és szerepet vállalt a szociáldemokrata párt oktatási bizottságának a munkájában, s ezért láthatta a továbbiakban veszélyesnek az intézmények fenntartását/működtetését.

Az iskola bezárását követően az óvoda működését az alapító még biztosította, mert nem szerette volna, ha munkatársai munka nélkül maradnak.

A háborús évek alatt azonban továbbra is működtek olyan intézmények, amelyekben fellelhető volt a Montessori-módszer. Így például Aszódi Éva gyermekfoglalkoztatója két és féléves kortól 6 éves korig fogadott gyermekeket, azt hirdetve magáról, hogy „derűs, harmónikus légkör, önállóságra nevelés, torna, ének, közös játékok, sok szabad levegő” várja a jelentkezőket. De hasonló korú gyermekek számára tartotta fenn foglalkoztatóját Liebermann Judit, Goldsmann Klára és König Anni is.¹⁷

Egy másik magániskola: Csepel

Ezekben az években Csepelen is működött egy magániskola. Iratanyagából nem maradt fenn más, mint az 1939/1940-es év részleges dokumentációja.¹⁸ Ezt azonban különösen értékessé teszi az, hogy a naplóban vezették az ún. haladási részt, amely lehetőséget ad arra, hogy bepillantassunk az iskola mindennapjaiba. Ennek a dokumentációnak a

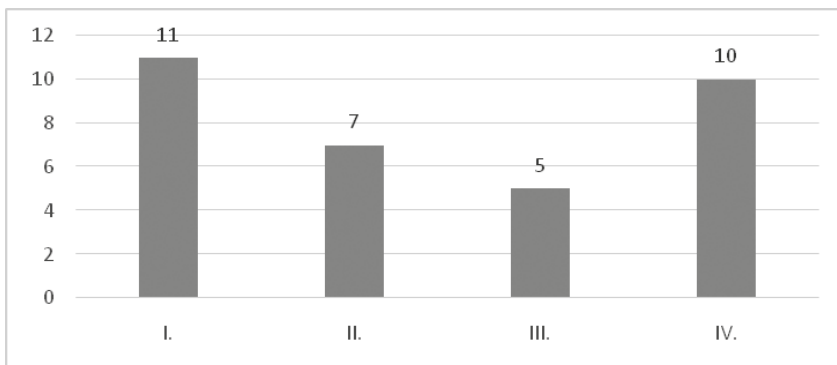
¹⁶ Pécsi Napló, 1931. 09. 04. 2.

¹⁷ Az említett foglalkoztatók, amelyek valójában óvodák voltak, a VII. kerületben a Károly körúton, a VIII. kerületben a Luther utcában, valamint az V. kerületben, a Sziget és Szemere utcában működtek. A hirdetések szövege a *Magyar Zsidók Naptára* 1942-5702 (Nádor, 1942) 387–389. oldalain található.

¹⁸ Forrás: Budapest Főváros Levéltára. Csepeli Magánelemi iskola VIII. 533. 1939–1940. Az iskola a Király utcában működött. (Ez az utca ma Petz Ferenc nevét viseli.) Az információért köszönet illeti a Csepeli Helytörténeti Gyűjtemény munkatársait, különös tekintettel azokra, akik utánanézték a korabeli sajtóban a szükséges adatoknak.

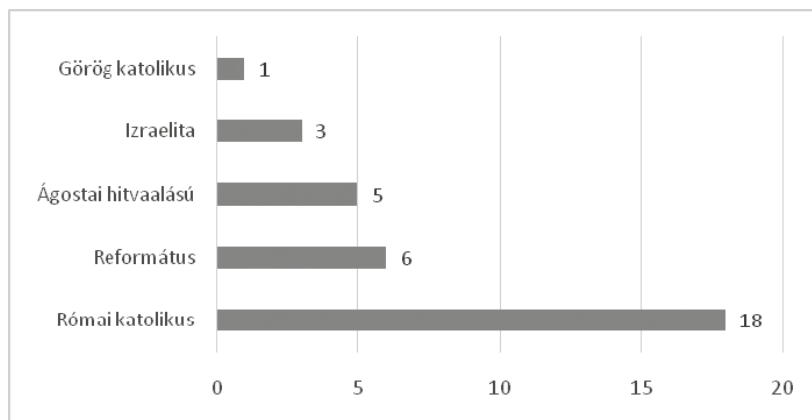
felhasználását tehát ebben a tanulmányban az is indokolja, hogy segítségével a krisztinavárosi magániskola mindennapjairól valamivel több információ áll majd rendelkezésünkre.

Nem tudjuk, hogy a csepeli magániskola hány tanéven keresztül működött, így csak annyit állapíthatunk meg, hogy ebben a tanévben hány tanuló látogatta az intézményt. Az alábbi ábrán ez látható. Egyéb információ hiányában nem tudjuk magyarázni azt a jelentős különbséget, ami az évfolyam tanulólétszámában jelentkezik.

5. ábra. A tanulók száma az egyes évfolyamokon (fő)

Ami a tanulók vallási megoszlását illeti, különösebb meglepetést itt sem tapasztalhatunk, abban az értelemben biztosan nem, hogy az iskolának akár a vallás, akár az alkalmazott módszerek tekintetében lett volna egyes felekezetek esetében különösen nagy vonzereje (6. ábra).

6. ábra. A tanulók vallási megoszlása (fő)

A tanulók többsége (25 fő) a fővárosból járt ki Csepelre, a többiek – egy fő kivételével – Csepelen laktak.¹⁹ Ennek egyértelműen az volt az oka, hogy a szülők Csepelen – valószínűleg a Weiss Manfréd Művekben – dolgoztak. A kérdés, hogy miért választottak

¹⁹ Budapestről a többség a IX. kerületből érkezett, ami már abban az időszakban sem okozott különösebb gondot az utazás szempontjából. Kuriózumnak számított az a tanuló, aki Pesterzsébetről járt át a szigetre.

gyermekük számára „magániskolát”, egyértelműen az a válasz, hogy ebben az időszakban a település iskolái túlszűfoltak voltak, s ezért éppen ebben az időszakban a helyi önkormányzat arra törekedett, hogy új intézményeket nyithasson.²⁰ A magániskolában – amely tehát hagyományos pedagógiai módszerekkel működött – legalább a tanulók létszáma elfogadható volt a szülők számára.

A szülők foglalkozási összetételében jelentős eltérést tapasztalhatunk az I. kerületi iskolában látottakhoz képest. A legtöbb szülő (5 fő) mérnökként dolgozott, hárman tisztviselők voltak, míg ketten kereskedelmi tevékenységgel foglalkoztak. A többiek (1–1 fő) foglalkozási megoszlása az alábbiak szerint alakult: főorvos, mester, pincér, szódás, cukrász, művezető, illetve 1 fő özvegyként jegyeztette be magát a naplóba.

A napi működést – egy később használatos kifejezéssel élve – váltóműszakban oldották meg. A hét első felében (hétfő-szerda) az I–II. évfolyam délelőtt, míg a III–IV. évfolyam délután járt iskolába, azt követően (csütörtök-szombat) cseréltek.²¹ Egy-egy évfolyam számára általában 3–4 óra állt naponta rendelkezésre. Az osztályokat egy tanító tanította, akinek így a „munkanapja” osztott műszakban valósult meg, másképpen szólva a tanítás elfoglalta az egész napját.

A folyamatos tanítást számos alkalommal olyan napok szakították meg, amelyen vagy iskolán kívüli rendezvényre került sor, vagy pedig ünnep(nap) volt. Ezek az ünnepeken viszont számos alkalommal a diákoknak volt feladata, többnyire összefüggésben a vallási hovatartozásukkal.

A ma szemszögéből is érdekes, hogy a pedagógus számára lehetővé tették azt, hogy évente több alkalommal „szemináriumokon” vehessen részt, ami jelzi, hogy fontosnak tartották a továbbképzéseket, az ismeretek gyarapítását.

A tanév rendje a 3. táblázat szerint alakult.

A napi működést – egy később használatos kifejezéssel élve – váltóműszakban oldották meg. A hét első felében (hétfő-szerda) az I–II. évfolyam délelőtt, míg a III–IV. évfolyam délután járt iskolába, azt követően (csütörtök-szombat) cseréltek. Egy-egy évfolyam számára általában 3–4 óra állt naponta rendelkezésre. Az osztályokat egy tanító tanította, akinek így a „munkanapja” osztott műszakban valósult meg, másképpen szólva a tanítás elfoglalta az egész napját.

A folyamatos tanítást számos alkalommal olyan napok szakították meg, amelyen vagy iskolán kívüli rendezvényre került sor, vagy pedig ünnep(nap) volt. Ezek az ünnepeken viszont számos alkalommal a diákoknak volt feladata, többnyire összefüggésben a vallási hovatartozásukkal.

²⁰ „Miután a Község lakossága rohamosan szaporodott, túlszűfoltá váltak a régi elemi iskolák. A fő úti és a Petőfi téri iskolában három műszakban tanítottak. A képviselő-testület kezdeményezésére az 1940-es évek elején öt elemi iskola épült, kettő a Királyerdőben a Szent István úton, kettő a Kertvárosban, a Katona József utcában és a Kolozsvári utcában, egy pedig a Csillagtelepen, a Werbőczy (ma Gombos) téren.” (Bolla, 1999. A kötet oldalszám-megjelölés nélkül készült!)

²¹ Az nem derül ki, hogy a gyerekek a tanítás előtt, illetve után hol tartózkodtak, illetve arról sincs információ, hogy közlekedésüket a szülők hogyan oldották meg.

3. táblázat. Szünnapok és egyéb programok a tanévben

Időpont	Esemény
IX. 4.	Veni Sancti
IX. 8.	Szünnap
IX. 30.	Kertészet negtekintése
X. 6.	Ünnep az iskolában
X. 19.	Diftéria oltás
XI. 1.	Mindszentek
XI. 2.	Halottak napja
XII. 6.	A Kormányzó úr névnapja
XII. 8.	Szünnap
XII. 12.	Szeminárium – továbbképzés a pedagógus számára
XII. 23.	Bizonyítványosztás
I. 3.	Az első tanítási nap a karácsonyi szünetet követően
I. 6.	Szünnap
I. 9.	Szünnap
II. 2.	Szünnap
II. 7.	Szünnap
II. 15–17.	Szünnapok
III. 1.	Szünnap
III. 9.	Skarlát oltás
III. 15.	Nemzeti ünnep
III. 18–19.	Húsvét
IV. 25.	Szeminárium – továbbképzés a pedagógus számára
V. 2.	Áldozócsüdtörtők
V. 11.	Madarak és fák napja
V. 14.	A kanonok úr névnapja
V. 16.	Szünet
V. 20.	Szünet
V. 23.	Úrnapja
V. 31.	Hittan vizsga
VI. 4.	Újraoltás
VI. 8.	Záróvizsga

Sajátos program volt a tanulók felkészítése a háborús eseményekre. Erre a célra 5 napot használtak fel (4. táblázat).

4. táblázat. A tanulók felkészítése háborús eseményekre

IX. 9.	Légvédelmi gyakorlatok
XII. 4.	Védekezés repesz- és gázbombák ellen
II. 5.	Gázálc-használat
III. 4.	Óvohelyi gyakorlatok
IV. 22.	Ismétlések

Azt, hogy az iskola a következő évben is működött, onnan tudhatjuk, hogy a helyi sajtó két alkalommal is hírt adott róla. A lap újságírója eltöltött egy délelőttöt az intézményben²², ahol tanórákat látogatott meg, s rendkívül kedvező tapasztalatokat szerzett a tanulók tudásáról. A tanév végén pedig beszámolt a vizsgáról²³ is. A vizsga nyilvános volt, azon a tanulók szülei is részt vettek. A cikk szerzője szerint Somosné Szilas Piroska tanítónő kiváló munkát végzett a tanév során s ez megmutatkozott a tanulók teljesítményében. Külön kiemelte, hogy az elsősök kivétel nélkül jól olvastak és zsinórirásuk is kifogástalan volt, „...mindez megmagyarázza, hogy miért érdemes a gyermekek magániskolába járatása” – vonta meg a látottak mérlegét a szerző.

Összegzés

A tanulmány célja az volt, hogy bepillantást nyújtson a két világháború közötti időszak magániskoláinak a világába. A rendelkezésre álló levéltári források, elsősorban az iskolai anyakönyvek és a napi működés során keletkezett iratok szélesebb körű feldolgozása jelentősen gazdagíthatja majd tudásunkat erről a világról, legyen szó hagyományos vagy alternatív módon működő intézményről. Különösen fontos lenne azoknak a dokumentumoknak a feldolgozása, amely segítségével képet alkothatnánk az e körbe tartozó iskolák gazdálkodásáról, az intézmények tárgyi felszereltségéről, vagyis az oktatási környezetéről. Nagyobb minták segítségével pontosabb képet kaphatnánk arról a szülői körrel is, az iskoláról való gondolkodásukról, akik valamilyen megfontolásból választották gyermekeik számára a magánoktatást.

²² *Csepeli Újság*, 1941. VI.12.

²³ *Csepeli Újság*, 1941. VI. 19.

Irodalom

- Bányai Viktória & Varga Bálint (2013). Hagyományos és modern zsidó oktatás. In Bányai Viktória, Fedinec Csilla & Komoróczy Szonja Ráhel (szerk.), *Zsidók a Kárpátalján Történelem és örökség a dualizmus korától napjainkig*. Budapest: Aposztróf Kiadó.
- Bolla Dezső (1999). *Csepeli Helytörténeti Olvasókönyv 8. osztályos tanulók számára*. I. 1914–1945. Budapest: Budapest-Csepel Önkormányzata Pedagógiai Szolgáltató Központ.
- Burchard Erzsébet (1945). *Gyakorlati gyermekvédelem. Óvodák és napközi otthonok munkaterve*. Budapest: Anonymus.
- Burchard Erzsébet (1987). Visszaemlékezéseim Montessori-módszerű magánóvodámra és magán-”népiskolámra”. *Új Pedagógiai Szemle*, 37(12), 1187–1207.
- Hornyák Mária (2003). *Első óvodánk története: Buda-Krisztinaváros, 1828–1867*. Martonvásár: Brunszvik Teréz Szellemi Hagyatéka Alapítvány.
- Karig Sára (2019). *A szerencse lánya*. Budapest: Magvető.
- Klement Judit (2005). Apák és fiúk gazdasági stratégiái: egy magyar család a 19. és 20. században. *Aetas*, 20(1–2).
- Kovács Alajos (1921). Budapest népessége 1920-ban. *Föld és Ember*, 1(1).
- Kovács István (2013). Burchard-Béla Gyula emlékirata törökországi emigrációjáról, 1849–1850. A Burchard(-Béla Gyula) család. *Hadtörténeti Közlemények*, 126(3).
- Kunfi Zsigmond (1975). Az iskola Magyarországon. In Szücs László & Litván György (szerk.), *A szociológia első magyar műhelye*. II. Budapest: Gondolat. A cikk eredeti megjelenése: *Huszdik Század*, 1908. II. 555–565.
- Nádor Jenő (1942, szerk.). *Magyar Zsidók Naptára 1942–5702*. OMIKE Sajtócsoport.
- Mann Miklós (2002). *Budapest oktatásügye 1873–2000*. Budapest: Önkönet.
- Móricz Zsigmond (1939). *Forr a bor*. I–II. Budapest: Athenaeum.
- Nagy Iván (1857). *Magyarország családai. Czimerekkel és nemzékrendi táblákkal*. I. Pest: Friebeisz István.
- Nagy Péter Tibor (1992). *A magyar oktatás második államosítása*. Budapest: Educatio.
- Nagy Péter Tibor (2004). Az alternativitás formái a magyar oktatástörténetben. *Educatio*, 13(1), 75–97.
- Nemesné Müller Márta & Balogh Maria (1935, szerk.). *Az új nevelés magyar földön 1925–1935*. Budapest: Jövő Útjain.
- Pedagógiai Lexikon*.
- Polcz Alaine (2018). *Gyermekkorom*. Budapest: Jelenkor
- Preisich Gábor (1968). A budapesti agglomeráció növekedése és az ebből adódó problémák. *Demográfia*, 11(2).
- Simon Lajos (1923). *A magyarországi néptanítók VIII. egyetemes gyűlésének naplója*. Magyarországi Tanítóegyesületek Országos Szövetsége.
- Simon Lajos & vitéz Papp Gyula (1928). *A Harmadik Egyetemes Tanügyi Kongresszus Naplója 1928*. I. Harmadik Egyetemes Tanügyi Kongresszus Végrehajtó Bizottsága.
- Zigány Zoltán (1975). Közoktatásunk perspektívái. In Szücs László & Litván György (szerk.), *A szociológia első magyar műhelye*. II. Budapest: Gondolat. A cikk eredeti megjelenése: *Huszdik Század*, 1910. I. 264–266.

Mayer József
Oktatási Hivatal

Absztrakt

A levéltári forrásokra épülő tanulmány célja az, hogy bepillantást nyújtson a Horthy-korszak magániskoláinak világába. Igyekszik megvilágítani a szülői döntések hátterét gyermekeik iskoláztatásával kapcsolatban, valamint az érintett iskolába járó tanulók társadalmi/családi hátterét, vallási hovatartozását. A rendelkezésre álló, de többnyire töredékes információk alapján megkísérli az eltérő szemlélettel és módszerekkel működő intézmények belső világát is feltárni, különös tekintettel a tanulói fluktuáció és az iskolából történő kimaradás okainak bemutatására.